

*A Héder nembeli Héderváriak társadalmi helyzete a 13–14. század fordulóján**

Bevezetés

A MAGYAR KIRÁLYSÁGBA II. Géza király uralkodása alatt (1141–1162) érkezett az a német származású testvérpár, Volfer és I. Héder, akiket a Héder nemzetség ősei-ként tartunk számon.¹ Volfertől származik a nemzetség Kőszegi-ága, I. Hédertől pedig a Hédervári-ág.² Volfer a királytól a Vas megyei Kűszin hegyét kapta (későbbi nevén Németújvár, németül Güssing), ahol bencés apátságot alapított,³ míg I. Héder Győr megyében részesült birtokadományban.⁴ A Győr megyei birtokokra vonatkozó első okleveles adat 1210-ből származik: ekkor I. Héder leszármazottja, II. Héder szerepel Novák birtok határjárásában szomszédos birtokosként.⁵ Arra, hogy Győr megyében mikor épült Hédervár vára, az írásos források alapján nem lehet teljesen pontos választ adni. A vár

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmendi Tamás tanszékvezető habilitált egyetemi docensnek a kutatás során nyújtott segítségéért, illetve Tóth Krisztinának, aki külső szakmai lektorként járult hozzá a tanulmány megjelenéséhez.

¹ SRH I. 296. – A krónikás hagyomány valójában Géza fejedelem idejére vetíti vissza érkezésüket, azonban az oklevelek alapján konszenzuálisnak tekinthető, hogy betelepülésük II. Géza korában történhetett, I. Héder tisztségviseléseiről (udvarispán: 1150–1157; nádor: 1162–1163/64 k.) ugyanis a 12. század közepéről rendelkezünk adatokkal (Zsoldos: *Arch* 307.).

² Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1900.² 599., 611., Engel: *Gen Héder* nem 1. tábla: hédervári ág.

³ Az 1157. évi alapítólevél habár teljes egészében nem tekinthető hitelesnek (vö. Závodszy Levente: A Héder nemzetség és a küszéni monostor. *Turul*, 31 [1913] 97–106., Érszegi Géza: Walferus comes 1157-es monostoralapító oklevelének hitelességéhez. In: Bollók János [szerk.]: *Opuscula classica mediaevalique in honorem J. Horváth ab amicis collegis discipulis composita*. Bp., 1978. 93–107.), birtokadományozó része pontos információkat őrzött meg. Erre ld. Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: A Héder nemzetség korai birtokai Vas vármegyében és a küszéni apátság. In: Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin OSB (szerk.): *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1*. Bp., 2012. (Művelődéstörténeti műhely – Rendtörténeti konferenciák 1.) 172–173.

⁴ SRH I. 296.

⁵ ÁÚO VI. 342., Fejér CD III/2. 473., Hédervár II. 326.

első okleveles említése 1330-ból való,⁶ azonban a régészeti feltárások alapján valószínű, hogy az erősség állt már a 13. század második felében is,⁷ tehát a tanulmányban vizsgált korszak során is rendelkeztek vele a Héderváriak.

„Önfeláldozó hősöket, kitűnő hazafiakat, jeles főpapokat nyújtott hazánknak egyik ága, előkelő, legfőbb polczokra emelkedett férfiakat, de egyszersmind féktelenül önző rablólovagokat, s ha érdekeik úgy kívánták, hazaárulókat adott a másik” – írja Karácsonyi János nemzetségtörténeti művében a Héder nemzetségről, néhány sorral lejjebb megtoldva azzal a gondolatmenetével, hogy a két nemzetségág fejlődése szétvált, tagjaik sokszor egymás ellen harcoltak.⁸ A Héderváriak és a Kőszegiek különválása régóta ismert tény tehát a magyar medievisztikában. A Kőszegieknek – mivel az oligarchák közé emelkedtek – jóval nagyobb figyelmet szentelt eddig kutatásunk.⁹ A Héderváriak oklevéltárát Radvánszky Bélával kiadó Závodszy Levente a Héderváriak történetét is feldolgozta egészen a 17. század végéig, Árpád-kori és kora Anjou-kori históriájukra azonban csak néhány oldalban, nem kifejezetten elemző, hanem inkább okleveles adatokat szintetizáló jelleggel tért ki.¹⁰ Legújabban a Héderváriak néhány kora Anjou-kori tagját Szócs Tibor is górcső alá vette a korszak elitjének kormányzati feladatait elemző tanulmányában, elsősorban a tisztségviselési lehetőségek szempontjából.¹¹

Jelen tanulmány annak a kérdésnek a vizsgálatára vállalkozik, hogy a Héderváriak hogyan helyezkedtek el a 13. és 14. század fordulójának társadalmi palettáján: elsősorban azt elemzi, hogy betagozódtak-e a Nyugat-Dunántúlon terjedelmes tartományuraságot kiépítő nemzetségbeli rokonaik, a Kőszegiek familiárisai közé, vagy megmaradtak a mindenkori uralkodó hűségén – kitérve arra is, hogy mi állhatott ennek hátterében, mi segíthette elő adott esetben a Kőszegiektől független, önálló karriert, vagy milyen tényező állhatott amögött, hogy egy adott főúr a Kőszegiek embere lett. A kérdés vizsgálata azt is megvilágítja, beszélhetünk-e a tartományuraságok időszakában a Kőszegiek ellen harcoló, összességében egységesen fellépő Hédervári-nemzetségágról, mint ahogyan azt Karácsonyi megfogalmazása sugallja.

⁶ Héderváry I. 19., Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Bp., 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.) 140.

⁷ László Csaba: A hédervári vár. In: Horváth László (szerk.): *Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora*. Gyöngyös, 1990. (Castrum Bene 1989) 184–185., László Csaba: A hédervári kastély műemléki felújítása. *Arrabona*, 40 (2002) 1–2. 90.

⁸ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 597–598.

⁹ Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. *Vasi Szemle*, 29 (1975) 251., Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”. *Vasi Szemle*, 64 (2010) 651–661., Heide Dienst – Imtraut Lindeck-Pozza (Hrsg.): *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)*. *Ergebnisse der Symposien im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 24.–28. September 1986 und 1.–4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining*. Eisenstadt, 1989. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 79.)

¹⁰ Závodszy Levente: *A Héderváry család története*. Bp., 1920. 1–7.

¹¹ Szócs Tibor: Az Anjou elit kormányzati feladatai. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Bp., 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 165–188.

A nemzetségág őseinek, I. Hédernek az 1210-ben feltűnő leszármazottja, II. Héder minden bizonnyal nem a fia, hanem az unokája lehetett I. Hédernek a nagy időbeli távolság miatt.¹² I. Héder feltételezett fia Engel Pál genealógiai adatbázisában ismeretlen nevűként szerepel, Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs azonban a Héder nemzetség korai Vas megyei birtokait elemző tanulmányukban meggyőző érveléssel egy bizonyos Dénessel azonosították a hiányzó nemzetségtagot, aki birtoklástörténeti adatok alapján a Kőszegi-ághoz tartozó Volfer fia Henc unokatestvére, azaz I. Héder fia lehetett.¹³ Ennek az I. Dénesnek a két fia – I. Hédernek pedig unokája – volt az a II. Héder és II. Dénes,¹⁴ akiknek utódai közül két-két generációt mutatunk be jelen írásban, összevetve pályaképüket egymással, illetve a második generációkét összehasonlítva az első generációkéval is. A kutatás eredményeként elkészült a Héderváriakról eddig megjelent családfák, illetve a források ütköztetése révén pontosított leszármazási tábla is (1. és 2. ábra), amely remélhetőleg a társadalomtörténeti elemzés követhetőségét is megkönnyíti, illetve a nemzetségtagok birtokait is térképre vittük (3. ábra).

II. Héder leszármazottainak első generációja

II. Héder nevét először egy 1210. évi oklevélben, Novák (*Nouac*) birtok eladományozásakor említik szomszédos birtokosként a határjárásban,¹⁵ 1223-ban pedig egy diploma méltóságsorában győri ispánként szerepel.¹⁶ Két fia, I. Jakab és I. Lőrinc, illetve egy ismeretlen nevű leánya bukkan fel a forrásokban. Egy 1255. évi oklevél említi a testvérüket: a diploma tanúsága szerint I. Jakab és I. Lőrinc nőtestvérüknek, Bárkalán nembeli Pósa özvegyének hozományát szerezték vissza.¹⁷ A főképp Baranya megyében birtokló Bárkalán nemzetséghez tartozó Pósaival – aki 1222-ben udvarispán is volt¹⁸ – kötött házasság valószínűleg igen előkelőnek számíthatott a Hédervári leány számára, illetve a megállapítás fordítva is igaz: a Héderváriak súlyát is jelzi az udvari méltóságviselésig jutott főúr és a II. Héder leánya között kötött frigy. Pósanak és a Hédervári leánynak volt egy Katherius nevű fiuk, aki eddig nem szerepelt egyik publikált Hédervári-családfán sem.¹⁹

¹² Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 610., Engel: *Gen Héder nem* 1. tábla: hédervári ág, Kiss G. – Zágorhidi Czigány B.: *A Héder nemzetség korai birtokai*, 174–177.

¹³ Kiss G. – Zágorhidi Czigány B.: *A Héder nemzetség korai birtokai*, 177.

¹⁴ Vö. Engel: *Gen Héder nem* 1. tábla: hédervári ág.

¹⁵ ÁÚO VI. 342., Fejér CD III/2. 473., Hédervári II. 326.

¹⁶ RA 393. sz.

¹⁷ ÁÚO VII. 411–412.

¹⁸ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 159–160.

¹⁹ ÁÚO VII. 411. – Az oklevél szerint Katheriusnak volt egy Nána nevű frater is, azonban – mivel a diploma csak Katheriust nevezi a Hédervári leány fiának – a Karácsonyi Bárkalán-családfáján (Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 152–153.) feltüntetett családi relációkkal egyetértve valószínűbbnek tartjuk, hogy Nána már Bárkalán nembeli Pósa második feleségétől, Győr nembeli Pot leánya Erzsébettől született,

Később már csak I. Jakab neve tűnik fel az okleveles anyagban II. Héder utódai közül. Egyik adatunk szerint nőtestvéréhez hasonlóan I. Jakab is házasságot kötött egy főúri nemzetséggel, a Monoszlók egyik tagjával: 1278-ban a Vas megyei Bokod (*Bukud*) birtokot felesége, Monoszló nembeli Tamás lánya Nabut rendelkezésére bocsátotta, mert az ő pénzéből vásárolták.²⁰ A számos drávántúli és délvidéki megyében birtokló²¹ Monoszló nemzetséggel kötött házasság – a Bárkalanokhoz történő beházasodáshoz hasonlóan – rangos frigynek számított, Nabut apja, Monoszló nembeli Tamás egy ízben valkói ispán is volt.²² I. Jakab társadalmi helyzetéről két másik 1278. évi diploma is tanúskodik. Ebben az évben a nádor előtt pereskedett Miske fia Istvánnal.²³ Jakab helyett – és egyébként a másik peres fél, István helyett is – familiárisai intézkedtek a per során, társadalmi helyzete tehát elérte azt a szintet, ahol már rendelkezett saját familiárisokkal. Ugyanebből az évből ismert információ azonban, hogy Jakab maga is familiárisná vált: Héder nemzetségbeli rokonai, Kőszegi „Nagy” Henrik fiainak szolgálatába szegődött.²⁴ Érdemes megjegyezni, habár ehelyütt csak utalunk rá, hogy I. Jakab és Kőszegi „Nagy” Henrik – másokkal együtt – már 1269-ben is közösen szerepeltek egy oklevélben: ekkor szomszedság jogcímén tiltakoztak Héder nembeli II. Dénes fia III. Héder birtokvásárlása ellen.²⁵ Ez alapján az is elképzelhető, hogy I. Jakab már 1278 előtt a Kőszegiek embere lett. A hűtlenség következtében IV. László elvette I. Jakabtól a korábban neki adományozott Somogy megyei Fonoldot (*Fonou*), és beiktatta a birtokba Éliási Ipolit fiait hű szolgálataikért.²⁶ I. Jakab tehát „pártot” változtatott, a király hűségéről áttérve lett a Kőszegiek embere.

II. Dénes leszármazottainak első generációja

A fentebb tárgyalt I. Jakab és I. Lőrinc unokatestvéreinek, azaz II. Héder fivére, II. Dénes fiainak: Herrrandnak és III. Hédernek a pályafutása meglehetősen másképp alakult, mint az imént ismertetett I. Jakabnak. Volt egy III. „Ősz” Dénes nevű testvérük is, róla azonban nevén – illetve fiainak nevén – kívül semmit nem őriztek meg a források. Herrrand és III. Héder az oklevelek tanúsága szerint nem szegődött a Kőszegiek szolgálatába.

mint ahogyan Pósa Lucia nevű lánya is (ÁÚO VII. 412–413.). Engel Bárkalan-családfáján nem szerepel sem Katherius, sem Lucia (Engel: *Gen* Bárkalan nem 3. tábla: Sági-ág).

²⁰ HO VI. 233. – Bokod egyébként még 1311-ben is a Héderváriak kezén tűnt fel: ekkor I. Jakab és Nabut fia, Bokodi Lőrinc elzalogosított belőle egy birtokrész (HO I. 106., Fejér CD VIII/5. 76., AOkt. III. 165. sz.).

²¹ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 839–841.

²² Zsoldos: *Arch* 219.

²³ Héderváry I. 7., HOkt. 62., UBB II. 24–25. – Ezekben az oklevéltárakban 1271. éviként szerepel a diploma, Szöcs Tibor azonban – meggyőző érveléssel – valószínűbbnek tartja az 1278-as keltezt (RP 189. sz.).

²⁴ DL 40 137., ÁÚO IV. 95., 96–98., RA 2843., 2845. sz.

²⁵ ÁÚO VIII. 225–226., Héderváry I. 5., Fejér CD VII/1. 357., RA 1614. sz. Az esetet bővebben ld. III. Hédernél, a *II. Dénes leszármazottainak első generációja* című fejezetben.

²⁶ ÁÚO IV. 95., 96–98., Héderváry I. 9.

Éppen ellenkezőleg: Herrand jelentős karriert futott be IV. Béla király (1235–1270) hú embereként indulva, udvari méltóság viseléséig jutott több ízben is. Az oklevelek arról tanúskodnak, hogy Herrand már gyerekkorától fogva a király udvarában nevelkedett.²⁷ Első ismert birtokadománya 1255-ből való, ekkor IV. Bélától megkapta az alábbi öt Vas megyei birtokot: Szentkút (*Scentkut*), Ménhard (*Merharth*), Szombatfalva (*Sumbotfolua*), Újfalu (*Wyfolua*), Pinka (*Pincua*).²⁸ Pontosabban meg nem nevezett ausztriai, illetve morva- és stájerországi hadjáratok során tanúsított hadi szolgálataiért részesült a *donatió*ban. 1262-ben is ugyanezen indokkal kapott IV. Bélától adományt, a Moson megyei Rajka (*Royka*) birtokot Alföld (*Olfeld*) és *Melchmolad* földekkel, továbbá a király a mindenkori mosoni ispán joghatósága alól is kivette a birtokokat.²⁹ Ezen oklevél *narratió*jában azonban – az előző diplomáéval ellentétben – részletesen szerepel az is, hogy IV. Béla 1250. évi ausztriai, illetve 1252–1253. évi, II. Ottokár későbbi cseh király (1253–1278) ellen folytatott hadjárataiban tanúsított hadi tetteiért kapta a fekvőségeket Herrand: 1250-ben részt vett az ausztriai Kirchsclag (*Kurchulas*) várának elfoglalásában, majd 1252-ben vezetésével egy kisebb sereg betört Stájerországba, ahol megostromolták Hartberget (*Dobronuc*) és néhány közeli várat.³⁰ IV. Béla 1253 tavaszának végén, nyár elején ismét támadást indított Ottokár ellen, amely során Herrand sikeresen megtartotta a morvaországi *Peno* várát.³¹

Herrand 1262-től királyi lovászmesterként és trencsényi ispánként is szerepel a forrásokban (az előbbi tisztséget 1269-ig, az utóbbi méltóságot 1266-ig adatolhatóan töltötte be).³² A trencsényi ispánság helyett 1268-tól kimutathatóan Moson megye élére helyezte az uralkodó, amely hivatalt a lovászmesterséghez hasonlóan szintén 1269-ig töltötte be.³³ Jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon nem viselte-e 1266 és 1268 között is valamelyik ispáni tisztséget a kettő közül: a trencsényi ispánság esetében kizárhatjuk a feltevést, hiszen 1267–1269-ben kimutatható a megye élén Bana nembeli Mihály fia Jakab.³⁴ A mosoni

²⁷ DL 76 148., Héderváry II. 326–327., RA 1290., 1485. sz., Szabó Dezső: Két Árpád-kori oklevél. *Századok*, 40 (1906) 628., 632.

²⁸ Héderváry I. 2., HOKlt. 27., RA 1033. sz. – Szentkútról és Szombatfalváról ismert, hogy még a 15. században is a Héderváriak kezén voltak (Csánki II. 798., 801.).

²⁹ Héderváry II. 326–327., RA 1290. sz. Az oklevél IV. Béla 1269. évi átírásában maradt fenn (DL 76 148., Héderváry II. 328., RA 1644. sz.), amelynek in extenso kiadását ld. Szabó D.: Két Árpád-kori oklevél, 627–634. Az oklevél egy részének magyar fordítása: Kristó Gyula (szerk.): *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*. Szeged, 2000.² (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) 71. [fordította: Kordé Zoltán] Rajkára ld. ÁMTF IV. 140., 175–176.

³⁰ Az események részletes rekonstrukciójára és a várak azonosítására ld. Rudolf Veronika: A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1246 után. In: Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Veszprémy Márton (szerk.): *Micae mediaevales. IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Bp., 2020. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 15.) 164.

³¹ Az események részletes rekonstrukciójára ld. Rudolf Veronika: *A Magyar Királyság cseh és osztrák kapcsolatai 1196 és 1310 között*. PhD-disszertáció. (ELTE) Bp., 2022. Kézirat.

³² Zsoldos: *Arch* 57., 214.

³³ Zsoldos: *Arch* 170.

³⁴ Zsoldos: *Arch* 214.

ispáni pozíció kapcsán azonban valószínűsíthetjük ezt – még ha források hiányában nem is állíthatjuk minden kétséget kizáróan –, hiszen az 1264 és 1268 közötti időszakból csak Pál fia Pál és Csépan *curialis comes*ek ismertek,³⁵ megyésispán nem. Herrand 1266-ban megkapta egyébként a Moson megyei Oroszvárt (*Wruszvar*) is IV. Bélától.³⁶ Az adománylevélben Herrand – ekkor utoljára – még trencsényi ispánként szerepel, valószínűnek tűnik azonban, hogy a megyésispáni kinevezés sem késlekedett 1268-ig a király – Moson megyében egyre több birtokkal rendelkező – kedvelt híve számára. Herrand fia, Domokos is részesült adományban az idős királytól: 1268-ban megkapta a mosoni várhoz tartozó Insét/Szerdahelyet (*Inse*).³⁷ Az eset érdekessége, hogy Domokosnak nem kellett ezért különösebb szolgálatokat teljesítenie: az adománylevél *narratívája* csak apja érdemdús cselekedeteire hivatkozik.

Mint fentebb említettük, Herrand 1269-ig viselte a lovászmesteri tisztséget, V. István uralkodásának idejéből (1270–1272) pedig nem ismert semmilyen hivatalviselése. Habár V. István nemcsak saját környezetéből nevezte ki tisztségviselőit trónra lépésekor, hanem egyensúlyra törekedvén apja emberei közül is adott néhánynak pozíciót,³⁸ az feltűnő egybeesés, hogy az asztalnokmesteri tisztséget 1259 óta betöltő Aba nembeli Lőrincnek, illetve a IV. Béla uralkodása végén pohárnokmester Bana nembeli Jakabnak is távoznia kellett a *magisteri* méltóságukból.³⁹ A mosoni ispánságban az a Záh nembeli Jób pécsi püspök követte Herrandot, aki a belháború idején Ágasvárat védte az ifjabb király oldalán (igaz, figyelmetlensége miatt elveszítette).⁴⁰ A méltóságviselés hiányát 1270 és 1272 között tehát valószínűleg az új uralkodóval együtt járó „kormányváltással” magyarázhatjuk. V. István uralkodása idejéből egyetlen okleveles adatot tudunk Herrand személyéhez kötni: 1271-ben a Vas megyei Bobárol való három *serviense* (Sixtus, Salamon és János) megerősítettett a királlyal egy 1224. évi diplomát.⁴¹ Familiárisokkal rendelkezett tehát Herrand a Kőszegiek centrális területének számító Vas megyében is,⁴² ami a tőlük való függetlenség jele lehet.

³⁵ Zsoldos: *Arch* 170.

³⁶ Héderváry II. 327., RA 1485. sz. Az oklevél IV. Béla 1269. évi átírásában maradt fenn (DL 76 148., Héderváry II. 328., RA 1644. sz.), amelynek in extenso kiadását ld. Szabó D.: Két Árpád-kori oklevél, 627–634. – A várépítés sikeres volt, igaz, nem sokáig állt az erődítmény: II. Ottokár cseh király 1271-ben felégette (ÁMTF IV. 170.).

³⁷ Héderváry II. 328., RA 1588. sz. Az oklevél IV. Béla 1269. évi átírásában maradt fenn (DL 76 148., Héderváry II. 328., RA 1644. sz.), amelynek in extenso kiadását ld. Szabó D.: Két Árpád-kori oklevél, 627–634.

³⁸ Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években*. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) 117. – Lovászmesterének is épp azt az Ákos nembeli Albertet nevezte ki V. István, akinek fivére, Ernye a belviszály idején nem az ifjabb király, hanem IV. Béla oldalán harcolt. Ld. Uo.

³⁹ Farkas Csaba: *A király és udvara a 13–14. századi Magyarországon. Az udvari méltóságviselők az Árpád- és a kora Anjou-korban*. PhD-disszertáció. (ELTE) Bp., 2020. 91.

⁴⁰ Zsoldos A.: *Családi ügy*, 51.

⁴¹ DL 39 387., HO VIII. 141–143., RA 2118. sz.

⁴² Kristó Gy.: *A Kőszegiek kiskirálysága*, 251.

1274-től újra a tisztségviselők sorában találjuk Herrandot, Erzsébet anyakirályné udvarában töltött be pozíciókat, illetve többször megyésispáni tisztséget is viselt: 1274–1275-ben királynéi asztalnokmester volt,⁴³ egy 1274. december 2-i oklevélben pedig barsi és semptei ispánként is említik.⁴⁴ Ebben a diplomában egyébként a király a Vas megyei királyi íjászok összes földjét elvette – amiért azok Kőszegi Henrikkel szövetségbe elrabolták András herceget –, és Herrandnak adta. Ez a momentum megint csak arra utalhat, hogy Herrand nem szegődött a Kőszegiek szolgálatába, hanem megmaradt a mindenkori király hűségén.

1275-ben új méltóságokat kapott Herrand: legfeljebb szűk két hónapra zalai ispán lett,⁴⁵ ezután pedig visszatért Erzsébet udvarába először királynéi udvarispánként,⁴⁶ majd királynéi tárnokmesterként.⁴⁷ A királynéi tárnokmester ebben az időszakban a királynéi udvar legjelentősebb méltóságának számított,⁴⁸ így Herrand áthelyezése a királynéi udvarmesteri pozícióból ebbe a tisztségbe feljebb lépésnek számított a karrierjében. 1275-ben kétszer is vasi ispán lett egy olyan időszakban, amikor feltűnően sűrűn rotálódtak az ispánok a megye élén.⁴⁹ 1275. május 21-én és június 4-én még Herrandot találjuk az ispáni méltóságban, június közepén és júliusban már Rátót nembeli Rolandot, akit augusztusi és szeptemberi dátumokkal adatolhatóan Gutkeled nembeli Amadé követett, majd egy december 10-ei és egy január 9-ei oklevél tanúsága szerint újra Herrand következett. Valamikor – pontosabban nem meghatározható időpontban – 1276 első felében leváltotta Ják nembeli Csépán, végül pedig ez év februárja és júniusa között újra Herrand került az ispáni tisztségbe. Herrand ispánságainak időpontját elemezve feltűnő egybeesés, hogy a szóban forgó években vetélkedő főúri érdekcsoportok (a Kőszegiek–Gutkeledék és a Csákok) közül minden alkalommal a Csákok voltak a „kormányzatban”,⁵⁰ amikor Herrand a vasi ispáni tisztséget viselte. Ez szintén nehezen lett volna elképzelhető abban az esetben, hogyha Herrand a Kőszegiek embere lett volna. Herrand ezután 1275. október 14-én megkapta még a Vas megyei Ság-hegy északi oldalán álló Ságsumlyó (*Sagsumlowa*) várát is IV. László királytól (1272–1290) Nagyság (*Nogsag*), Általság (*Altalsag*), Hőgyész (*Helgez*) és *Kamnat* birtokokkal együtt.⁵¹ Fügedi Erik – tévesen – Kőszegi Henriket nevezi meg az 1275. évi adomány kedvezményezettjeként.⁵² Herrand királynéi udvari tisztségvi-

⁴³ Zsoldos: *Arch* 66.

⁴⁴ DL 86 84o., ÁÚO XII. 111–113., RA 2564. sz.

⁴⁵ 1275. február 3-án még, április 3-án már Pécs nembeli Dénes volt a zalai ispán – a kettő között március 24-éről van adatunk Herrand ispánságáról (Zsoldos: *Arch* 232.).

⁴⁶ Zsoldos: *Arch* 66.

⁴⁷ Zsoldos: *Arch* 68.

⁴⁸ Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 97.

⁴⁹ Zsoldos: *Arch* 225.

⁵⁰ A Kőszegi–Gutkeled- és a Csák-párt ekkori vetélkedésére bővebben: Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Bp., 1993. (História Könyvtár. Monográfiák 1.) 286–288.

⁵¹ UBB II. 8o.

⁵² Fügedi E.: *Vár és társadalom*, 184.

selése nem számított visszalépésnek a korábbi királyi udvari méltóságviselés után,⁵³ és a királyné udvarában majdnem élete végéig – feltehetően 1276-ban halt meg – folyamatosan betöltött valamilyen pozíciót. A királynéi asztalnokmesterségből való távozás tehát nem járt az udvarból való eltávolítással, csupán udvaron belüli pozíciócserét eredményezett.

Herrand fivérének, III. Hédernek a neve először egy 1252. évi oklevélben tűnik fel. Ekkor a Moson megyei Zsélyi⁵⁴ (*Seli*) birtokot, felesége, Vekhard leánya első házasságából származó hozományát nyerte meg peres úton neje első férjének, Győr nembeli Mórnak fivéréától, Győr nembeli Óvári Konrádtól.⁵⁵ III. Héder 1269-ben Pozsony megyében vásárolt birtokokat: Péter fia Miklóstól megvette a Szolagyőr várához tartozó Árpádsoka (*Arpadsuka*) és a pozsonyi vár birtokai közé sorolt Bős (*Bews*) fekvőségeket.⁵⁶ Az ügylet nemcsak magáról a birtokszerzésről, hanem III. Héder társadalmi kapcsolatairól is tanúskodik, amelyek megvilágításához először Árpádsoka és Bős előzetes történetét szükséges vázolnunk.

A birtokokat valamikor 1264 előtt Gutkeled nembeli Amadé fia Lothárd⁵⁷ kapta Mária királynétól, IV. Béla feleségétől.⁵⁸ 1264 és 1269 között IV. Béla és Mária a fekvőségeket Péter fia Miklós vitéznek adományozta hűségéért – ezt az információt csak az az oklevél őrizte meg, amely III. Héder 1269. évi vételéről is tanúskodik. V. István trónra kerülése után, 1270-ben Erzsébet királyné az uralkodóval egyetértésben visszaadatta III. Héderrel a két birtokot Gutkeled nembeli Amadé fia Lothárdnak, azzal az indoklással, miszerint Lothárdtól korábban azért vette el azokat IV. Béla – és adta feleségével Péter fia Miklósnak –, mert IV. Béla és István ifjabb király belháborújának idején Lothárd István oldalára állt,⁵⁹ akinek 1270. évi trónra lépésével ez a helyezkedés értelemszerűen már nem problémát, hanem sokkal inkább előnyt jelentett a Gutkeled nembeli főúr számára. Ez az adomány *implicit*e azt is sugallja, hogy III. Héder IV. Béla-párti főúr lehetett, hiszen V. István uralkodásának kezdetével elvették tőle a birtokokat, hogy egy István-párti főúr kapja meg őket, IV. Béla uralkodása végén azonban megvásárolhatta azokat a szintén az idős király táborába tartozó Péter fia Miklóstól. A birtokok sorsa ezt követően nem rendeződött könnyedén, a győri káptalan egy 1271. évi oklevele ugyanis egyrészt arról tanúskodik, hogy III. Héder hétmárkányi kárt okozott Bósön – amit kifizetett Lothárd szolgájának –, másrészt pedig annak is tanúbizonyságot állít, hogy III. Héder még a király kérésére sem tudta visszaadni a birtokokat Lothárdnak, mert Péter fia Miklóstól nem sikerült

⁵³ Zsoldos Attila: A királyné udvara az Árpád-korban. *Századok*, 136 (2002) 285., Zsoldos A.: *Az Árpádok és asszonyaik*, 285.

⁵⁴ Zsélyire bővebben ld. ÁMTF II. 185.

⁵⁵ HO VI. 75–76., Héderváry I. 2.

⁵⁶ ÁÚO VIII. 225–226., Fejér CD VII/1. 357., Héderváry I. 4–5., RA 1614. sz.

⁵⁷ „Lothardus filius Omodei” – Az azonosításhoz ld. Engel: *Gen* Gutkeled nem 3. tábla: Amadé-ág.

⁵⁸ RD 315. sz. – Mária királyné adományáról csak IV. Béla 1264. évi említése maradt fenn (HO VIII. 98., Fejér CD X/2. 727., AOkm. VII. 561., RA 1405. sz.).

⁵⁹ DL 48 352., HO I. 48–50., ÁÚO XII. 34., Fejér CD V/2. 191., Héderváry I. 6., RD 88. sz.

megszereznie őket.⁶⁰ Sem Péter fia Miklós, sem III. Héder nem mondott le tehát könnyen Árpádsokáról és Bósról – lásd a károkozást –, a fekvőségek sorsa azonban ezután sajnos nem követhető nyomon az oklevelekből.

A Herrand 1269. évi birtokvásárlását megőrző oklevél szerint Kőszegi Henrik, Hédervári II. Héder fia I. Jakab (III. Héder előző alfejezetben tárgyalt unokatestvére), Gutkeled nembeli Amadé fia Lothárd és Buken fia Buken szomszédtság jogcímén tiltakoztak az ellen, hogy Árpádsoka és Bős III. Héder birtokába kerüljenek, IV. Béla azonban bírótársaival (Pok nembeli Móríc, Matucsinaí Kemény fia Lőrinc, Hahót nembeli Csák, Aba nembeli Lőrinc) elutasította a keresetet.⁶¹ Farkas Csaba az Árpád-kori és kora Anjou-kori udvari méltóságviselőket vizsgáló doktori értekezésében rámutatott, hogy a fenti tiltakozás Kőszegi Henrik részéről akár a Kőszegiek és a Héderváriak egyik korai érdekellentéte is lehetett.⁶² Emellett arra is fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a Héderváriak sem egységesen léptek fel az ügy során, hiszen II. Héder fia I. Jakab is – aki nem mellesleg legkésőbb 1278-ra a Kőszegiek familiárisa lett⁶³ – Kőszegi Henrikkel együtt tiltakozott unokatestvére birtokvásárlása ellen. A fekvőség megvétélét ellenző főurakban a Kőszegieknek a birtokaik környékén lakó főurakból alakuló – vagy talán már akkori – familiárisi körének egy részét is láthatjuk, ugyanis a már említett Hédervári I. Jakab mellett a Gutkeledék Amadé-ágából is voltak később olyan nemzetségtagok, akik alátámaszthatóan a Kőszegiek szolgálatába szegődtek.⁶⁴ Ezzel szemben III. Héder egy IV. Béla pártfogását élvező, minden bizonnyal udvari kapcsolatokkal rendelkező (lásd Péter fia Miklós vitézzel való összeköttetését), önálló főúrként tűnik fel az ügylet során, aki nem mellesleg honti ispán is a tárgyalt 1269. évi diploma szerint.

III. Héder után a következő ismert ispán Hont megye élén 1275 szeptemberéből Hontpázmány nembeli Demeter, a közties időszakból pedig csak egy István nevű alispánról maradt fenn egy 1270. évi okleveles adat.⁶⁵ Források híján nem lehetséges minden kétséget kizáróan megállapítani, pontosan mennyi ideig lehetett honti ispán III. Héder, azonban néhány tényező figyelembevételére közelebb vihet a kérdés árnyalásához. Láthattuk egyrészt, hogy III. Héder IV. Béla-párti főúr volt, ami önmagában véve kérdésessé teszi, hogy V. István meghagyta-e a pozíciójában 1270-től, Demeter 1275-nél valamivel korábbi kinevezése pedig mindettől függetlenül is reálisnak tűnik akár V. István, akár IV. László idején. Demeter személyében ugyanis egy Hont megyében birtokos, ezáltal helyben könnyen mozgósítható főúr került a megye élére, aki ráadásul már 1274-ben megkapta

⁶⁰ HO I. 54–55., Héderváry I. 7.

⁶¹ ÁÚO VIII. 225–226., Fejér CD VII/1. 357., Héderváry I. 4–5., RA 1614. sz.

⁶² Farkas Cs.: *Az udvari méltóságviselők*, 97.

⁶³ Ld. fentebb, a *II. Héder leszármazottainak első generációja* című alfejezetben.

⁶⁴ Pl. az a Gutkeled nembeli Amadé fia Felsőlendvai Miklós későbbi szlavón bán, az imént tárgyalt Lothárd unokaöccse, aki 1310-ben épp a Héderváriak és Kőszegiek közötti zálogügyletben tűnt fel az ifjabb Kőszegi Henrik embereként (AOKm. I. 183–184., 203., AOKt. II, 873., 874., 881. sz.). A zálogügyletet bővebben ld. a *II. Héder leszármazottainak második generációja* című alfejezetben.

⁶⁵ Zsoldos: *Arch* 159.

a megyében található Dragulyt (a mai Drégely),⁶⁶ így a legrealisabbnak az látszik, hogy III. Héder nemcsak azért nem szerepel több oklevélben honti ispánként, mert nem maradtak fenn ezek a diplomák, hanem mert minden bizonnyal hamar Hontpázmány nembeli Demeter kerülhetett a helyére. Azonban akármennyi időt is töltött el az ispáni pozícióban III. Héder, neki – testvérével, Herranddal ellentétben – bizonyosan ez jelentette karrierje csúcát, udvari méltóságviselésig nem jutott el.

III. Héderről utolsó ismert adatunk, hogy 1279-ben fogott bíróként szerepelt a Moson megyei Gesztencéért (*Gueztenche*) és Várasbalogdért (*Warasbolog*) folyó perben, amelyet Győr nembeli Óvári Konrád indított Mihály fia Jakab ellenében.⁶⁷ Az eset azt mutatja, hogy ekkor III. Héder a két Moson megyei érdekeltségű peres fél számára tekintéllyel bíró, a környéken ismert főúr lehetett, hiszen közös megegyezéssel kérhették fel bírónak ügyükben (III. Héder és Óvári Konrád – mint fentebb említettük – korábban maguk is pereskedtek, III. Héder felesége első házassága révén került tehát kapcsolatba a Győr nemzetséggel).

II. Héder leszármazottainak második generációja

II. Héder leszármazottainak második generációjából a Kőszegieket szolgáló I. Jakabnak és fivérének, I. Lőrincnek utódai tűnnek fel az okleveles anyagban. I. Jakab négy fiának nevét (II. Lőrinc, Egyed, Henrik, I. István) egy 1278. évi diploma örizte meg: I. Jakab ekkor fiaival együtt nyilatkozott arról az – első generáció elemzésénél már tárgyalt – ügyről, hogy Bokod (*Bukud*) birtok a feleségét, Monoszló nembeli Tamás lánya Nabutot illeti.⁶⁸ A négy fivér közül csak Henrikről és II. Lőrincről maradt fenn néhány információ az oklevelekben. II. Lőrinc 1311-ben Bokodi Lőrincként szerepel egy olyan oklevélben, amelyben épp egy bokodi földet zálogosított el.⁶⁹ A Vas megyei Bokod tehát évtizedekkel első, 1278. évi említése után is a Héderváriak ezen ágának kezén tűnik fel, nincs azonban adatunk olyan sok adományukról, mint a II. Dénes leszármazottai közé tartozó Herrand esetében, illetve más megyébe történő terjeszkedésnek sincs nyoma a forrásokban. II. Lőrinc fia II. István volt, II. István felesége pedig Péc nembeli Szőlősi Jakab leánya, Chuna.⁷⁰ Ezt a házasságot két, közel azonos súlyú főúri nemzetségág tagjai között kötötték frigyként értékelhetjük: a Péc nemzetség zalai ágának Szőlősi-alága egy megyében (Zala megye) kisebb birtokokkal rendelkező család volt, akárcsak a Héderváriak ezen alága, hiszen birtokaik szóródása főképp Vas megyére korlátozódott.

II. Lőrinc testvére, Henrik Bolda (*Bolda*) nevű Vas megyei birtokát 1284. február 16-án IV. László király elvette, és Adrián fia Sándornak adományozta Borostyánkő vára

⁶⁶ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 642.

⁶⁷ HO VI. 251–253.

⁶⁸ HO VI. 233–234.

⁶⁹ HO I. 106., Fejér CD VIII/5. 76., AOkt. III. 165. sz.

⁷⁰ Zala I. 321–322., Héderváry II. 330.

alatt teljesített szolgálataiért. Az oklevélből megtudjuk, hogy Henrik a Kőszegiekhez csatlakozott, és többszöri figyelmeztetés ellenére sem tért vissza az uralkodó hűségére.⁷¹ Henrik karrierjét tekintve tehát apja, I. Jakab nyomdokaiba lépett: ő is a Kőszegiek familiárisává szegődött.

II. Lőrinc és Henrik unokatestvérei IV. Héder és Margit, akik II. Héder fia I. Lőrincnek az utódai. Karácsonyi János a Héderváriak családfáján nem tüntette fel IV. Hédert, csak Margitot,⁷² Engel Pál genealógiai adattárában azonban már IV. Héder is szerepel.⁷³ A IV. Héder nevét megőrző 1309. évi oklevélben Margit *fratereként* szerepel *Hedricus*.⁷⁴ Mivel a *frater* nem csak testvért jelent, esetleg felmerülhet az is, hogy a hasonló hangzású nevet viselő, fentebb tárgyalt Henriket takarja a név, ugyanis a Henrik és Héder nevek változatos, nem egységes formákban fordulnak elő az okleveles anyagban. Ugyanebben az oklevélben feltűnik egy Henrik nevű „szereplő” is – ifjabb Kőszegi Henrik, akinek Margit és IV. Héder elzálogosítanak egy birtokot –, mégpedig nem *Hedricus*, hanem *Herricus banus* formában, ezért Engel Pál rekonstrukciójával egyetértve valószínűbbnek gondoljuk, hogy a szóban forgó oklevél írója következetesen jól elkülöníthető névalakban használta a Héder és a Henrik neveket. Volt tehát a Héderváriak ezen generációjában – a már tárgyalt – Henriken kívül egy Héder nevű nemzetségtag is, aki a kontextus alapján minden bizonnyal Margit testvére lehetett. Margit férje – mint ahogyan az már Engel Pál genealógiai adattárában is szerepel – Dárói Salamon volt.⁷⁵ Dárói Salamon Tolna, Somogy és Vas megyében is birtokolt,⁷⁶ és tisztségeket viselt (1272-ben asztalnokkancellár, 1272–1274-ben, majd 1274–1275-ben fejéri ispán)⁷⁷ – a vele kötött házasság tehát a korábban ismertetett frigyekhez hasonlóan igencsak rangosnak minősült.

Margit családját illetően lehetséges még néhány genealógiai pontosítást tenni az eddig megjelent családfákhoz képest. Egy 1298. évi oklevélből ismert Salamonnak és Margitnak egy Anna nevű lánya, valamint két fia, István és Tamás – akik sem a Karácsonyi, sem az Engel által készített Hédervári-családfán nem szerepelnek.⁷⁸ A diplomában foglaltak szerint a fivérek lemondtak a Somogy megyei Déshidáról (*Deushyda*) nőtestvérük, Anna,

⁷¹ Fejér CD V/3. 460., RA 3292. sz.

⁷² Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 611.

⁷³ Engel: *Gen Héder* nem 1. tábla: hédervári ág.

⁷⁴ AOkm. I. 183–184., CDCr VIII. 255–256, Hédervári I. 13., AOkt. II. 760. sz.

⁷⁵ AOkm. I. 183–184., CDCr VIII. 255–256, Hédervári I. 13., AOkt. II. 760. sz.

⁷⁶ Kovács Péter: Egyetem vagy birtok. Bécs–Krakkó–Itália. In: Dobos Gyula (szerk.): *Tanulmányok. Telepítés-, település-, családtörténet, megtorlás '57-ben, egészségügy, források*. Szekszárd, 1996. (Tolnai Megyei Levéltári Füzetek 5.) 225.

⁷⁷ Zsoldos: *Arch* 350.

⁷⁸ Engel genealógiai adatbázisában a Dáróiaknál azonban szerepelnek (Engel: *Gen Majos rokonsága* 1. tábla). Egy jóval későbbi, 1361. évi oklevél (DL 5048.) alapján Engel Pál egy ismeretlen nevű leányt is Dárói Salamon és Margit leányának tart, azon az alapon, hogy az oklevél egy másik, szintén ismeretlen nevű leányt Dárói Salamon leányunokájának és egyszersmind egy bizonyos Domokos fia János leányának nevez meg: tehát ha Salamon ezen unokájának az apja nem Anna férje (Gyovad nembeli István) volt, akkor az anyja sem Anna lehetett, hanem Salamon és Margit egy másik leánya.

illetve Anna férje, Gyovad nembeli Simon fia István javára.⁷⁹ Anna Gyovad nembeli Istvánnal kötött házassága a frigy társadalmi-gazdasági „előnyeit” tekintve nem egy súlyt képviselt Margitnak a Dáróiakhoz történő beházasodásával, a Zala és Somogy megyékben birtokos⁸⁰ Gyovad nemzetség számára azonban előnyös lehetett, több ízben is van adatunk arról a későbbi évtizedekből, hogy az említett Déshidát birtokolják. Ezek közül az egyik információ némiképp árulkodik a Kőszegiekkel való kapcsolatukról is: 1309-ben Anna és Margit (testvére, IV. Héder társaságában) Déshidát elzalogosították ifjabb Kőszegi Henrik szlavón bánnak.⁸¹ Kőszegi Henriket az ügylet során debregeszti várnagya, András fia Mihály képviselte, míg a két asszony és Henrik személyesen jelent meg. Ez jelezheti akár a két család közötti egyenlőtlen erőviszonyokat is – habár természetesen az aktuális szlavón bánnak lehetett fontosabb elfoglaltsága ennél az ügynél. 1310-ben folytatódott a zálogügylet – Margit és Anna a vállalt határidő eléréskor szerette volna kiváltani a birtokot Kőszegi Henriktől –, amelynek során a Kőszegiek részéről újra csak egy familiáris jelent meg⁸² (az a Gutkeled nembeli Amadé fia Miklós, akinek nagybátyja, Amadé fia Lothárd már 1269-ben Kőszegi Henrikkel együtt tiltakozott III. Héder birtokvásárlása ellen).

II. Dénes leszármazottainak második generációja

II. Héder leszármazottainak második generációja után II. Dénes leszármazottainak második generációját vizsgáljuk meg: a királyi udvarba kerülő, lovászmesterségig és megyésispánságokig jutó Herrand, a szintén megyésispáni pozícióba kerülő III. Héder, illetve fivérük, III. „Ősz” Dénes utódait, akiknek az esetében fontos kérdés, hogy sikerült-e az első generációhoz hasonlóan sikeres közeleti pályafutást magukénak tudniuk.

III. Héder fia I. János hűséges embere lehetett IV. László királynak, apjához hasonlóan róla sem lelhető fel arra vonatkozó információ az oklevelekben, hogy a Kőszegiek szolgálatába szegődött volna, ellenben 1274-ben IV. Lászlótól megkapta a bakonyaljai, Veszprém megyében található, de a soproni várhoz tartozó Dabrony (*Dobrun*) birtokot a csehek elleni harcokban Győr ostrománál és Sopron közelében tanúsított vitézségéért.⁸³ I. János 1284 előtt összetűzésbe került azzal a Győr nembeli Óvári Konráddal, akivel már apja, III. Héder is pereskedett. I. János hatalmaskodással elfoglalta a Győr megyei Novák birtokot Konrádtól, amelyet IV. László 1284-ben, I. János halála után ítélt vissza a Győr nembeli főúrnak.⁸⁴ Novák közvetlenül Hédervár mellett helyezkedett el,⁸⁵ illetve annak

⁷⁹ ÁÚO X. 324–325.

⁸⁰ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 542.

⁸¹ AOkm. I. 183–184., CDCr VIII. 255–256, Hédervár I. 13., AOkl. II. 760. sz.

⁸² AOkm. I. 203., AOkl. II. 881. sz., Hédervár I. 14.

⁸³ Hédervár I. 7–9., Sopron I. 36–38.

⁸⁴ HO VI. 301., Hédervár I. 10., RA 3287. sz.

⁸⁵ ÁMTF II. 611.

a Zsélyi birtoknak az északnyugati szomszédságában feküdt, amelyet még III. Héder nyert el peren Óvári Konrádtól, így a birtokfoglalás tervszerű tömbösítés szándékával történhetett, I. János kihasználta a székhelyét időközben Baranya megyébe áttevő⁸⁶ Konrád távollétét Óvár környéki fekvőségeitől.

A továbbiakban rátérünk I. János unokatestvéreinek, azaz Herrand utódainak ismertetésére. Herrandnak két fia szerepel a Karácsonyi által felvázolt családfán: II. Jakab és I. Miklós; Engel genealógiai adataira azonban teljesebbnek tekinthető e tekintetben, azon ugyanis – helyesen – feltűnik Herrand Domokos nevű fia és Erzsébet nevű lánya is.⁸⁷

Domokosról már szót ejtettünk Herrand pályafutásának ismertetésekor is: 1268-ban apja érdemeiért megkapta IV. Bélától a Moson megyei Inse/Szerdahely birtokot,⁸⁸ egyébként információ azonban nem őriztek meg róla az oklevelek. Erzsébet nevét egy jóval későbbi, 1371. évi diplomából ismerjük: ekkor Rumi Gergely fia Gergely tiltakozott az ellen, hogy Herrand fia II. Jakab fia János halálával annak birtokait elfoglalják „Ősz” Dénes leszármazottai, és arra hivatkozva kérte anyja, Erzsébet leánynegyedét a birtokokból, hogy Erzsébet Herrand lánya.⁸⁹ Erzsébet tehát a Vas megyei Rumiakhoz házasodott be, annak a Rumi Doroszló fia Gergelynek a felesége lett,⁹⁰ aki Kőszegi „Kakas” Miklós familiárisa, 1318-ban lékai és rohonci várnagya volt.⁹¹

Herrand fia II. Jakab neve szintén csak egy oklevélben szerepel, amely azonban rendkívül informatív II. Jakab birtokaira nézvést. II. Jakab 1297-ben birtokokat cserélt III. András királlyal (1290–1301): a Moson megyei Oroszvár várát, illetve Rajka, Szerdahely/Inse és Csütörtökhely (*Cheturtukhel*) fekvőségeket adta Monyorókerék váráért és a hozzá tartozó uradalomért a Vas megyei Mindszent (*Mendzenth*), Szentpéter (*Zenthpetur*), (Alsó- és/vagy Felső-) Beled (*Belud*), Hejl (*Heyl*), Tótfalu (*Tothfolu*) és (Alsó- és/vagy Felső-) Füzes (*Fyuzes*) birtokokkal.⁹² Felmerülhet a kérdés, hogy a II. Jakabról fennmaradt egyetlen adat, a csere, közelebb vihet-e minket annak a kérdésnek a megválaszolásához,

⁸⁶ C. Tóth Norbert: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: Neumann Tibor (szerk.): *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Bp., 2001. 59.

⁸⁷ Engel: *Gen Héder* nem 1. tábla: hédervári ág.

⁸⁸ Hédervári II. 327., RA 1485. sz. Az oklevél IV. Béla 1269. évi átírásában maradt fenn (DL 76 148., Hédervári II. 328., RA 1644. sz.), amelynek in extenso kiadását ld. Szabó D.: Két Árpád-kori oklevél, 627–634.

⁸⁹ Hédervári II. 332–333. – Erzsébet neve csak ebben az oklevélben szerepel. Apjaként egy bizonyos Olfert nevez meg a diploma, amelyet megjegyzés nélkül Závodszy Levente és Engel Pál is Herranddal azonosított. Az említések időpontjaiból és a kontextusból kiindulva valóban reális, hogy ezen Olfér Herranddal azonosítható, de szükségesnek tartjuk azt is megjegyezni, hogy ez nem állítható teljes bizonyossággal.

⁹⁰ Azonosítás: Engel: *Gen Tengerdi rokonság* 1. tábla: Rumi, Csánki II. 789.

⁹¹ Engel: *Arch* 357., 402.

⁹² DL 40 243., DL 99 878., ÁÚO XII. 604–605., Hédervári II. 328. – A birtokok azonosításához ld. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén (Digitális térkép a középkori Magyar Királyság településeiről – 1383, 1439, 1498)*. Bp., 2020. Ha Szerdahely/Inse, amelyet 1268-ban Domokos kapott, 1297 előtt már fivére kezére került, az egyszersmind azt is jelenti, hogy Domokos korábban minden bizonnyal magtalanul elhunyt.

hogy II. Jakab vajon azért szerezte-e meg a Kőszegiek németújvári uradalmával határos monyorókeréki uradalmat,⁹³ mert a Kőszegiek kötelékébe állt familiárisként, II. Dénes leszármazottai közül elsőként – annál is inkább, mert birtokcserével költözött melléjük, ami egyfajta célirányosságra utalhat. Karácsonyi János szerint „nyilván azért tette” a birtokcserét II. Jakab, mert a két uradalom határos,⁹⁴ ami azt sugallja, hogy Jakab a Kőszegiek embere lehetett. Ezt az elképzelést elbizonytalaníthatja azonban, hogy az uralkodóval cserélt birtokokat II. Jakab, ami viszont elképzelhetőbb lenne abban az esetben, hogyha a király hűséges alattvalója lett volna, és nem pedig a III. Andrást éppen az előző évben (is), 1296 augusztusa és novembere között harcokra kényszerítő⁹⁵ Kőszegiek embere. Ezenkívül közel sem biztos, hogy a cserét II. Jakab érdekei motiválták, inkább a király szempontjai lehettek a mérvadóak. III. András épp 1297-ben adta feleségének, Ágnesnek, Albert osztrák és stájer herceg lányának hitbérként Pozsony megyét, valószínűleg az Albert által fizetett kiemelkedően magas hozományért cserébe, azonban minden bizonnyal sem feleségének, sem apósának nem szerette volna ténylegesen átadni a megyét, hanem saját joghatóságában kívánta megtartani.⁹⁶ A közvetlenül a Pozsony megye déli határán elhelyezkedő Oroszvár megszerzése mindenestre logikus lépésnek tűnhetett a királynak ekkor a megye potenciális védelméhez. A Kőszegiek Vas megyei várainak (pl. Borostyánkő, Léka, Kőszeg, Szalónak, Rohonc, Sárvár)⁹⁷ „kereszttüzében” található Monyorókerék birtoklása pedig lehet, hogy nem tűnt különösképpen szükségesnek III. András számára az oligarchacsallád pacifikálása után, vagy az is elképzelhető, hogy az uralkodó épp egy bizalmas hívét szerette volna a Kőszegiek közelében tudni. Monyorókerék vára egyébként 1300 körül elpusztulhatott, uradalma pedig visszazállt a királyra.⁹⁸ II. Jakab halála is minden bizonnyal ekörül következhetett be, a Kőszegiek pedig ezután sem tették rá a kezüket az erősségre, ami talán szólhat amellett is, hogy Jakab nem volt az emberük.

Herrand másik fia, I. Miklós 1326. február 27. előtt öröklött birtokát, a Vas megyei Bekényt, illetve a bekényi egyház kegyúri jogát Intai Pál fiaira, Péterre és Lőrincre hagyta, akik őt gyermekkoruktól fogva szolgálták. A végrendeletbe beleegyeztek III. „Ősz” Dénes fiai is: II. Miklós, András és Dezső (akit *serviense*, *Bychou* képviselt az ügy során, mert Dezső nem tudott személyesen megjelenni).⁹⁹ I. Miklós tehát magtalanul hunyt el, legközelebbi élő atyafiai pedig a felsorolt unokatestvérei lehettek ekkor, fivéreinek vagy nem születtek gyermekei, vagy ha születtek, nem éltek már ekkor.

⁹³ Monyorókerék és Németújvár várára: Fügedi E.: *Vár és társadalom*, 168., 170.

⁹⁴ Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 613.

⁹⁵ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1893. II. 575.

⁹⁶ Zsoldos A.: *Az Árpádok és asszonyaik*, 154–155.

⁹⁷ Kristó Gy.: *A Kőszegiek kiskirálysága*, 252.

⁹⁸ Engel: *Arch* 368.

⁹⁹ DL 2354., Fejér CD VIII/3. 125–126., AOklt. X. 72–73. sz.

Ősz Dénes három fia (András, II. Miklós, Dezső) is ehhez a generációhoz sorolható.¹⁰⁰ András 1326. május 9. előtt elhunyt: ekkor testvérei nélküle erősítették meg Herrand fia I. Miklós végrendeletét,¹⁰¹ amelyet nem sokkal korábban még András is jóváhagyott. András testvére, II. Miklós a győri ispánságig jutott: 1324 és 1330 között töltötte be a tisztséget.¹⁰² II. Miklós 1309-ben megvásárolta a Pozsony megyei, pontosabban nem beazonosítható *Fornad* birtok egy részét,¹⁰³ amelynek a határjárásában említik Oltvát (*Oltua*). Oltva Pozsony megye déli részén, Hédervárhoz közel, attól északi irányban helyezkedett el, *Fornad* megszerzése tehát a családi székhely megerősítésének tűnik. Ezután 1330-ban II. Miklós és testvére, Dezső lefolytattak egy pert bizonyos udvarnokjobbággyokkal a Pozsony megyei Bodak (*Bodak*) birtokért.¹⁰⁴ Az oklevélből kiderül, hogy a – Hédervárhoz szintén közel eső – fekvőséget Dezső és II. Miklós még IV. László királytól kapták. II. Miklós ezen információk alapján valószínűleg nem viselt udvari méltóságot, hanem egy Győr és Pozsony megyékben berendezkedő és birtokait ott gyarapító, győri ispánságig jutó, udvarhú, a Kőszegiektől minden bizonnyal független főúr lehetett.

II. Miklós testvére, Dezső még fényesebb karriert tudhatott magáénak. Számos birtokadományban részesült I. Károly királytól (1301–1342). 1317-ben megkapta hú szolgálatiért a Sopron megyei Szilt (*Ceel*) és Felsőlövvőt (*Fulseuluew*) a vámmal együtt, az adományleveléből pedig az is kiderül, hogy Dezső birtokait a hűtlenek feldúlták.¹⁰⁵ Később Szil egy időre Igmáné lett, akitől azonban 1325-ben hűtlensége miatt elvette I. Károly, és Dezsőnek adta.¹⁰⁶ A következő, 1318. évi adománylevel *narratiója* is Dezső érdemeiről és a hűtlenekről elszenvedett jogtalanságokról számol be: ekkor a Győr megyei Bocs-Ság (*Buchsag*),¹⁰⁷ a boradó királyi udvarnokok birtoka lett Dezső jutalma,¹⁰⁸ amelynek birtoklásában 1323-ban meg is erősítette I. Károly.¹⁰⁹ 1324-ben újabb Győr megyei birtokokat igyekezett szerezni

¹⁰⁰ Egy 1323. évi oklevél szerint egy bizonyos Héder nembeli Dénesnek volt egy Héder és egy Lőrinc nevű fia is (AOKt. VII. 313. sz.). Az évszám miatt ez a Dénes csak III. „Ősz” Dénessel azonosítható, akinek az eddigi családfák szerint nem voltak Héder és Lőrinc nevű fiai, hovatovább ilyen nevű Hédervári testvérpár egyáltalán nem volt ismert ebből az időszakból. Ezen oklevél alapján elképzelhető tehát, hogy „Ősz” Dénesnek volt még két további fia az eddig ismert három fivéren kívül. Némiképp elbizonytalanítja azonban ezt a feltételezést, hogy Héder és Lőrinc 1326-ban nem szerepeltek együtt Andrással, II. Miklóssal és Dezsővel, amikor azok megerősítették unokatestvérük, Herrand fia I. Miklós végrendeletét, holott még 1328-ban is bizonyosan életben voltak (DL 72 268., AOKt. XII. 19. sz.). Hédert és Lőrincet ezért a családfán csak feltételezett rokonsági fokkal, szaggatott vonallal ábrázoljuk.

¹⁰¹ DL 2353., Fejér CD VIII/3. 80–81., AOKt. X. 186. sz.

¹⁰² Engel: *Arch* 132. – Karácsonyi János abban tévedett, hogy Dezső testvérei „a közpályán nem fordulnak elő”. Karácsonyi J.: *Magyar nemzetségek*, 615.

¹⁰³ AOKt. II. 547. sz., Héderváry I. 12–13.

¹⁰⁴ AOKt. XIV. 96. sz., Fejér CD VII/2. 132., Héderváry I. 27–30.

¹⁰⁵ DL 1899., Sopron I. 78–79., AOKt. IV. 569. sz., Héderváry I. 16–17., UBB III. 95–96.

¹⁰⁶ Sopron I. 100–102., AOKt. IX. 6. sz., UBB III. 189., Héderváry I. 20.

¹⁰⁷ ÁMTF II. 622.

¹⁰⁸ AOKm. I. 412–413., AOKt. V. 53. sz., Héderváry I. 18., UBB III. 107.

¹⁰⁹ DL 1911., Héderváry I. 18., AOKt. VII. 633. sz.

Dezső: Farkasföldét (*Farkasfewlde*) és Kövesdet (*Kwesd*)¹¹⁰ mint örökös nélküli földeket elkérte és meg is kapta a királytól, a birtokokról azonban kiderült, hogy Vönöcki István özvegyét és fiát illetik, akik az özvegy kérésére vissza is kapták.¹¹¹ Mivel az oklevelek *narratiói* nemcsak Dezső érdemeiről számolnak be, hanem a hűtlenektől elszenvedett hatalmaskodásokról is, feltételezhetjük, hogy Dezső részt vett I. Károly oligarchák elleni harcaiban is. Dezső I. Károllyal ápolt bizalmi kapcsolatát az is bizonyítja, hogy – mint ahogyan Szócs Tibor kimutatásából jól látszik – Dezsőt sokszor találjuk a király közvetlen környezetében fontos ügyek során és a „hétköznapiakon” is.¹¹²

Dezső tisztségviseléseit elemezve is arra következtetésre juthatunk, hogy I. Károly megbízható híve volt egész karrierje alatt: fiatal korától kezdve haláláig (1330) folyamatosan betöltött valamilyen pozíciót. Először a Sopron megyei Kapuvár és a Zaránd megyei Világosvár várnagyaként tűnik fel 1318-ban.¹¹³ Mivel I. Károly közvetlenül a vár Kőszegiektől történő visszafoglalása után helyezte Dezsőt a kapuvári várnagyi pozícióba (Kapuvár 1317 előtt a Kőszegiek kezén volt),¹¹⁴ Dezső valószínűleg pályafutása elején sem a Kőszegiek szolgálatában állt, hanem gyaníthatóan nagybátyjához, Herrandhoz hasonlóan az udvarban nevelkedett. A kapuvári várnagyságot ekkor egyesítette I. Károly a soproni ispáni pozícióval: még ez évben Gutkeled nembeli Felsőlendvai Miklós kapta meg mindkettőt¹¹⁵ – aki egyébként korábban, Dezsővel ellentétben, a Kőszegiek embere volt, épp a Héderváriak fentebb említett, 1310. évi zálogügylete során intézkedett helyettük. Dezső tehát csak 1318 során, rövid ideig volt Kapuvár várnagya, a szintén ebben az évben a neve mellett feltűnő világosvári várnagyi tisztséget – amely a zarándi ispánsággal együtt járó honor volt¹¹⁶ – azonban megtarthatta később is. Utoljára 1326-ban említik világosvári várnagyként, de 1330-ban még zarándi ispánként szerepel egy oklevélben.¹¹⁷ Mindezen adatok összerendezéséből úgy tűnik, hogy Dezső a zarándi ispáni méltóságot, illetve az ezzel járó honort, a világosvári várnagyságot 1318-tól egészen 1330. évi haláláig betöltötte, aminek nem mond ellent az sem, hogy Dezsőt megelőzően csak 1306-ból is-

¹¹⁰ ÁMTF II. 606., 620.

¹¹¹ AOkm. II. 162–163., AOkl. VIII. 427. sz.

¹¹² Összefoglalóan ld. Szócs T.: Az Anjou elit kormányzati feladatai, 181–182. Dezső ott van például a III. Frigyes német ellenkirály és I. Károly között kötött szövetség megerősítésére esküt tevők között (AOkl. VII. 107. sz.), a brucki békekötésre esküt tevők körében (AOkl. XII. 423. sz.), részt vett a Záh Felicián rokonsága elleni itélkezésben (AOkl. XIV. 288. sz.), illetve számos esetben tartózkodott Visegrádon, a királyi udvarban. Mint ahogyan az előző alfejezetben már említettük, 1326-ban, unokatestvére, I. Miklós végrendeletének megerősítésekor sem tudott személyesen megjelenni az ország ügyeinek intézése miatt (AOkl. X. 72–73. sz.).

¹¹³ Engel: *Arch* 337.

¹¹⁴ Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122 (1988) 121.

¹¹⁵ Engel: *Arch* 178., 337.

¹¹⁶ Engel: *Arch* 458.

¹¹⁷ Engel: *Arch* 459., 239.

mert egy zarándi ispán, Borsa nembeli Kopasz.¹¹⁸ Szócs Tibor úgy véli, hogy a kapuvári várnagyságból azért kellett mennie Dezsőnek már 1318-ban, illetve azért nem kapta meg ekkor a soproni ispáni tisztséget, mert még karrierje kezdetén állt:¹¹⁹ a fiatal Dezsőre is számított azonban a király ispánként és várnagyként, de a fentebb előadottak tükrében úgy néz ki, hogy inkább Zaránd megyében és Világosvár várában. Dezső az ispánsággal és a várnagysággal párhuzamosan udvari méltóságokat is betöltött: 1321–1330 között királynéi lovászmester, 1323-tól 1330-ig pedig királynéi udvarbíró volt.¹²⁰ Ez utóbbi tisztség az Anjou-korban a királynéi udvar második legjelentősebb méltósága volt a királynéi tárnokmester mögött.¹²¹ Különösen jelentős állomás volt még Dezső karrierjében a soproni ispáni cím – amelyet 1326 és 1330 között viselt –,¹²² hiszen magánbirtokainak jelentős része is ebben a megyében feküdt. A magán- és közjogi hatalom koncentrációja miatt volt kifejezetten fontos lépcsőfok Dezső pályafutásában az is, hogy 1330-ban, testvére, II. Miklós halála után „megörökölte” fivéréától a győri ispáni címet is, amelyik megyében szintén birtokokkal rendelkezett.¹²³ Nem sokáig lehetett azonban Dezső egyszerre a soproni és a győri ispáni pozícióban, ugyanis szintén 1330-ban ő maga is elhunyt: I. Károly havasalföldi hadjárataiban, a posadai csatában vesztette életét – az eseményt tárgyaló krónikarészlet szerint a király menekülését páncélcserével segítve.¹²⁴

Szócs Tibor az Anjou-kori elit kormányzati feladatait vizsgáló tanulmányában II. Miklós és Dezső, illetve utódaik pályafutását arra a tendenciára hozta példaként, miszerint a korai Anjou-korban az elitbe kerülés és elitben maradás záloga a tisztségviselés volt. II. Dénes leszármazottainak harmadik generációjából Dezső fia Henrik apja igen sikeres pályafutása ellenére sem viselt méltóságokat, míg II. Miklós fiai és unokái számos tisztséget betöltöttek.¹²⁵

¹¹⁸ Engel: *Arch* 239.

¹¹⁹ Szócs T.: *Az Anjou elit kormányzati feladatai*, 182.

¹²⁰ Engel: *Arch* 56–57.

¹²¹ Weisz Boglárka: *Az Anjou-kori királynéi udvar két legfőbb méltósága*. In: Szovák Kornél – Zsoldos Attila (szerk.): *Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron 2016. szeptember 22. Székesfehérvár, 2019.* (Közlemények Székesfehérvár történetéből) 88.

¹²² Engel: *Arch* 178.

¹²³ Engel: *Arch* 132.

¹²⁴ SRH I. 500. – A páncélcseré meg történetét újonnan többen is kétségbe vonták. Bárány Attila: *Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387)*. In: Hermann Róbert (főszerk.): *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. [Bp.], 2017. 190–191., Veszprémy László: *A „posadai” csata. Károly Róbert 1330-as havasalföldi hadjárata*. In: Pószán László – Veszprémy László (szerk.): *Elfelejtett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. [Bp.], 2016. 241–242.

¹²⁵ Összefoglalóan: Szócs T.: *Az Anjou elit kormányzati feladatai, 183–188.* – Dezső fiára vonatkozóan felmerült egy olyan elképzelés Zsoldos Attila részéről, hogy anyjával együtt megsértette a honor kezelésének szabályait: 1331-ben Világosvárat minden tartozékával egy bizonyos, a zarándi ispáni pozícióból nagyon gyorsan leváltott Antalnak adományozták, ami azt sugallhatja, hogy mindez önkényesen, I. Károly hozzájárulása nélkül történetelt, ami pedig Dezső fia Henrik kegyvesztésével és a méltóságokból történő mellőzésével járt (Zsoldos Attila: *Üres honor*. In: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron [szerk.]: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak*

Összegzés

A tanulmányban a Héder nembeli Héderváriak két generációjának társadalmi helyzetét és lehetőségeit elemeztük a 13. század második felében és az Anjou-kor elején. Az adatokból számos ponton az látszik, hogy II. Héder leszármazottainak és II. Dénes utódainak karrierje merőben eltérő képet mutat. Mindössze két főúrról bizonyítható okleveles adatokkal minden kétséget kizáróan, hogy a Kőszegiek familiárisa lett: II. Héder fia I. Jakab, illetve az ő fia, Henrik állt nemzetségbeli rokonai szolgálatába. Így némiképp árnyalható Kristó Gyula azon megállapítása, miszerint a Héder nemzetség Héderváriágát a Kőszegiek *familiájához* tartozónak tekinthetjük.¹²⁶ I. Jakab először IV. László király híve lehetett, azonban utána pártot változtatott. Ezt követően fia, Henrik pályafutását valószínűleg nagymértékben meghatározta apja helyezkedése, ugyanis miután I. Jakab legkésőbb 1278-ra a Kőszegiek embere lett, és a korábban IV. Lászlótól kapott Somogy megyei birtok elvétele után Vas megyébe (Bokodra) szorult vissza, a Kőszegiek szolgálata minden bizonnyal kényszerpálya volt számára. II. Héder leszármazottai esetében számos esetben kimutatható, hogy a Dunántúlon (is) birtokló főúri nemzetséghez házasodtak be, illetve házasították be leányaikat (Bárkalan, Monoszló, Péc és Gyovad nemzetség, Dárói család), ami jól jelzi környékbeli ismertségüket, társadalmi súlyukat, fontos azonban, hogy ez a fennmaradt források szerint nem járt az udvarba kerüléssel, még ha a házasságok révén több esetben udvari méltóságviselő rokonai is lettek a nemzetségágnak. II. Héder 1223. évi győri ispánságát követően megyésispáni pozícióig sem jutottak el utódai, valamint vár(ak)at sem birtokoltak.

Ezzel szemben II. Dénes leszármazottai minden olyan esetben, ahol a források alapján a kérdés biztosra eldönthető, megmaradtak az uralkodó hűségén. II. Dénes fiáról, Herrandról ismert, hogy már gyermekkorát is a királyi udvarban töltötte, ahol jó személyes kapcsolatokat építhetett ki, magával IV. Bélával is. V. István uralkodásának idejét leszámítva folyamatosan udvari és megyésispáni tisztségeket viselt, utóbbit magánbirtokainak egyik fő helyszínén, Moson megyében is. Az udvari induláson kívül szintén fontos momentum volt a pályafutásában, hogy a Kőszegiek családi fészektől távolabb, Moson megyében rendezkedett be számos birtokadománnyal, illetve váradományokban is részesült (Oroszvár és Ságsonlyó). Az uralkodó feltehetően szerepet szánt neki a nyugati határ védelmében is mint mosoni ispánnak. Testvére, III. Héder is eljutott a méltóságviselésig (1269-ben honti ispán volt). Birtokszerzési törekvésének (Árpádsoka, Bős) részletes vizsgálatával róla is kimutattuk, hogy IV. Béla híve lehetett, és – unokatestvérével, I. Jakabbal ellentétben – nem volt tagja a Kőszegi Henrik körül formálódó

Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Bp., 2013. [A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13.] 466–467., 75. jegyzet). Ezt az elképzelést bizonytalanította el Szöcs Tibor azzal, hogy kimutatta, az 1331. évi oklevél kiadásának idején I. Károly minden bizonnyal Visegrádon tartózkodott, ahol a diploma is kelt: Dezső fia és özvegye feltehetően az uralkodó környezetében és ebből kifolyólag minden bizonnyal beleegyezésével intézkedett (Szöcs T.: Az Anjou elit kormányzati feladatai, 184–185.).

¹²⁶ Kristó Gy.: A Kőszegiek kiskirálysága, 258.

familiárisi körnek, hanem Hédervár környékén próbált újabb fekvőségekhez jutni mint független főúr. Szintén Hédervár mellett foglalt egy birtokot hatalmaskodással fia, I. János, akiről okleveles adatokkal ugyancsak bizonyítható volt, hogy IV. László király hűségén maradt. Unokatestvére, II. Jakab cserével megszerezte III. Andrástól Monyorókerék várát, amely ügylet szintén inkább azt valószínűsítette, hogy a király híve lehetett (még ha ez nem is dönthető el minden kétséget kizáróan). II. Dénes leszármazottainak második generációjából pedig a Sopron, Pozsony és Győr megyékben birtokló II. Miklóst és Dezsőt szükséges kiemelni, akik közül II. Miklós a győri ispánságig jutott, Dezső pedig számos tisztséget betöltött I. Károly hű embereként. II. Dénes leszármazottai között tehát elsősorban királyhű méltóságviselőket találunk.

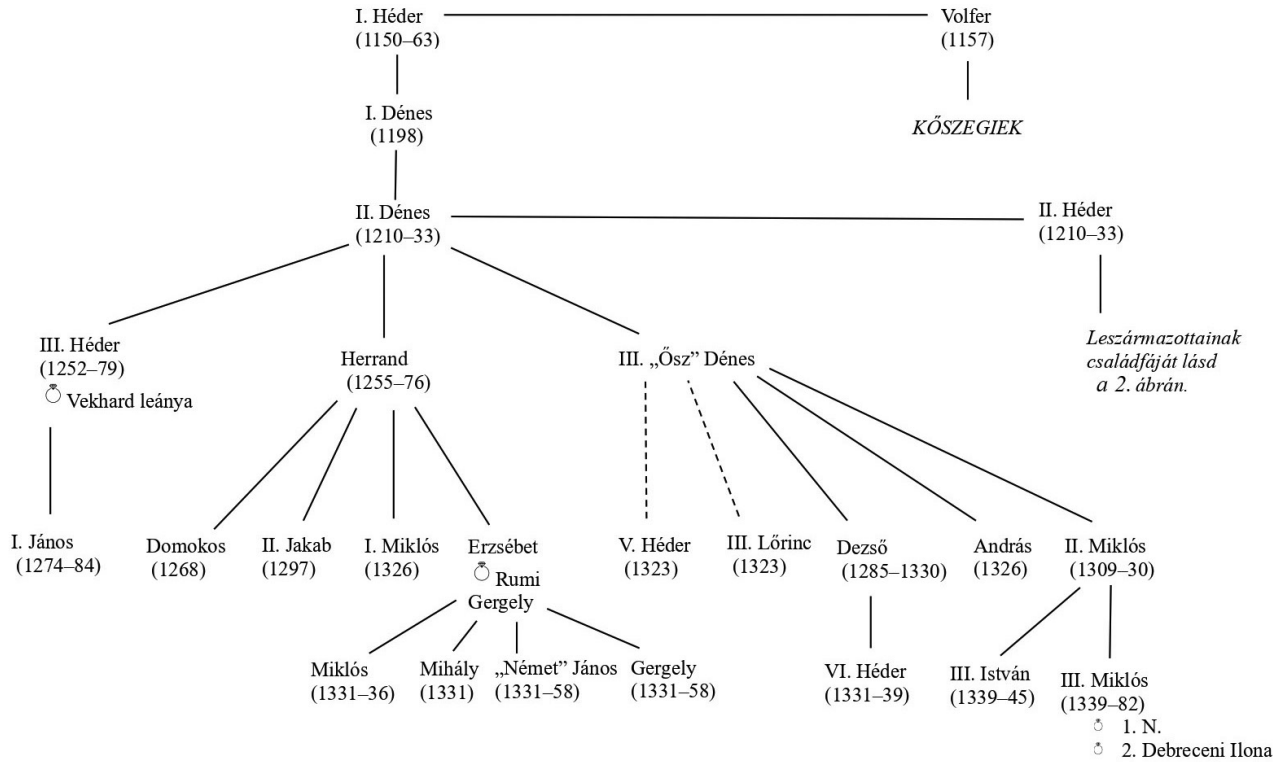
II. Dénes leszármazottainak esetében a tisztségviselésen kívül a Kőszegiektől való függetlenség záloga lehetett például a királyi udvarba kerülés és az itt kialakított személyes kapcsolatok, illetve a több megyére kiterjedő (Moson, Győr, Veszprém, Vas megye), várakkal (Hédervár, Oroszvár – majd ehelyett Monyorókerék –, Ságssomlyó) is megerősített birtokadományok elnyerése az uralkodótól. Mivel II. Dénes leszármazottai több ízben Hédervár közvetlen közelében igyekeztek tervszerűen birtokokat szerezni (azaz nem adományként kapták őket), II. Héder utódai pedig általában a Vas megyei Bokodon tűnnek fel, talán azzal a gyanúperrel is élhetünk, hogy a nemzetségág nevét adó Hédervár is a Kőszegiektől függetlenebbnek tűnő „II. Dénes-ág” kezén lehetett. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a Kőszegiek ellen egységesen fellépő vagy a Kőszegieket egységesen szolgáló Héderváriakról semmiképp sem beszélhetünk az oligarchia időszakában.

THE SOCIAL STATUS OF THE HÉDERVÁRI FAMILY OF THE HÉDER GENUS AT THE TURN OF THE 13TH–14TH CENTURIES

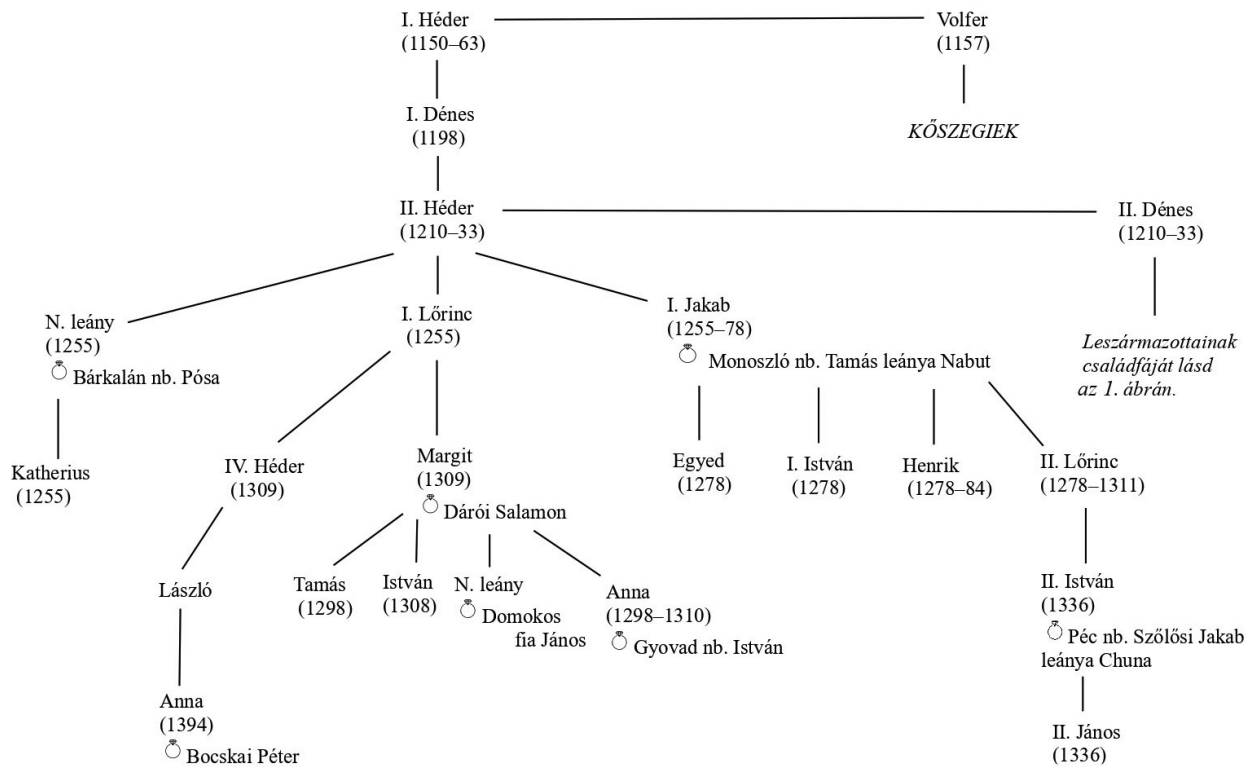
In my paper, I primarily examine the question of how the Hédervári family of the Héder *genus* were positioned in the society of the Kingdom of Hungary during the second half of the 13th century and the beginning of the 14th century. My main analysis is whether the members of the Hédervári family became part of the *familia* of the Kőszegi family – who were relatives of the Hédervári family in the Héder *genus*, and who they had risen to the rank of oligarchs, and had established a large province in Western Transdanubia –, or whether they remained loyal to the king. I will also discuss what could have been behind these tendencies: what could have helped an independent career, or what factors could have been behind becoming a member of the Kőszegi *familia*. I present two generations of the successors of Héder II and Dénes II, comparing their careers with each other. I also publish an updated and completed family tree of the Hédervári family and a map showing the possessions of the family members.

The data based on charters show that the careers of the successors of Héder II and Dénes II indicate a rather different pattern, so we cannot consider a homogeneous Hédervári family. Only two family members can be confirmed to have become members of the Kőszegi *familia*: Jakab I the son of Héder II and Henrik the son of Jakab I. The successors of Héder II were pushed back to Vas County, so the service of the Kőszegi family was certainly a necessary career for them. Their marriages were also arranged in this area, with members of other noble clans of similar social standing. In contrast, the successors of Dénes II, in all cases where the sources were certain, remained loyal to the king. The reason for their independence from the Kőszegi *familia* may have been that they held important positions, in many cases they were at the royal court from an early age, where they could develop their personal network of connections, and they received donations of possessions from the king, which covered several counties (Moson, Győr, Veszprém, Vas County).

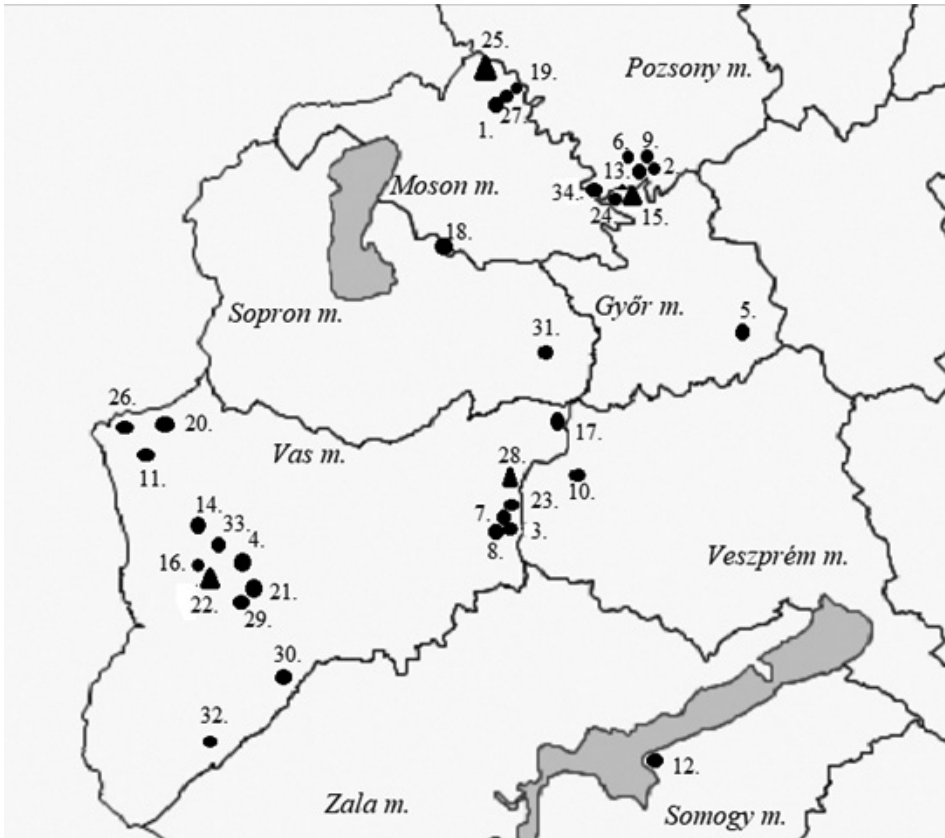
Keywords: Hédervári family, Héder *genus*, oligarchy, genealogy

1. ábra: Héder nembeli Hédervári II. Dénes leszármazottainak családfája a 13. században és a 14. század elején

2. ábra: Héder nembeli Hédervári II. Héder leszármazottainak családfája a 13. században és a 14. század elején

3. ábra: A Héderváriak birtokai és várai a 13. században és a 14. század elején

1. Alföld
2. Árpádsoka
3. Bekény
4. Beled
5. Bocsa-Ság
6. Bodak
7. Bokod
8. Bolda
9. Bós
10. Dabrony
11. Felsőlövé
12. Fonold
13. Fornad
14. Füzes
15. Hédervár vára
16. Hejl

17. Hőgyész
18. Inse / Szerdahely
19. Melchmolad
20. Ménhard
21. Mindszent
22. Monyorókerék vára
23. Nagyság
24. Novák
25. Oroszvár vára
26. Pinka
27. Rajka
28. Ságosmlyó vára
29. Szentkút
30. Szentpéter
31. Szil
32. Szombatfalva

33. Tótfalu
34. Zsélyi

jelmagyarázat:

● birtok

▲ vár

nem lokalizálható pontosan:

Áltáság: Nagyság környékén

Kamnat: Nagyság környékén

Újfalu: Vas megyében